

Vereniging voor Terpenonderzoek **VAN WIERDEN EN TERPEN**

Nieuwsbrief nummer 26 (maart 2022)

Inhoudsopgave

Twee laatmiddeleeuwse 'terpen' uit West-Friesland (Sander Gerritsen & Jasper Leek)	pag. 1
De wierde van Rasquert; oude bronnen en nieuw onderzoek (Bert Nijboer)	pag. 5
Opening Kennis en Ynformaasje Sintrum Terp Hogebeintum (Jelle Arjaans en Johan van Gent)	pag. 11
Nieuwe expositie Hegebeintum valt in de prijzen (Jelle Arjaans en Johan van Gent)	pag. 13
Kiek! Opgraving in beeld (foto expo in Museum Wierdenland, persbericht)	pag. 14
Terp van de Toekomst (Jelle Arjaans)	pag. 15
De opgraving bij Adorp (Michiel Rooke en Annet Nieuwhof)	pag. 18
In memoriam Reinder Visser (Akkie Visser en Johan Nicolay)	pag. 21
Jaaroverzicht 2020 (Annet Nieuwhof)	pag. 22
Verenigingswinkel	pag. 23

Twee laatmiddeleeuwse 'terpen' uit West-Friesland

Sander Gerritsen & Jasper Leek
Archeologie West-Friesland

In de Middeleeuwen was West-Friesland bedekt met een dik veenpakket. Door het ontstaan van de Zuiderzee in de 11de en 12de eeuw werd de invloed van de zee aan de oostzijde van Noord-Holland aanzienlijk groter: de zee sloeg grote stukken land langs de kust weg en de Hollandse binnenmeren ontstonden. Het ontstaan van de Zuiderzee, gecombineerd met een gemiddelde stijging van de temperatuur, zorgde voor een natuurlijke ontwatering van het West-Friese veenpakket en gunstige condities voor ontginning.

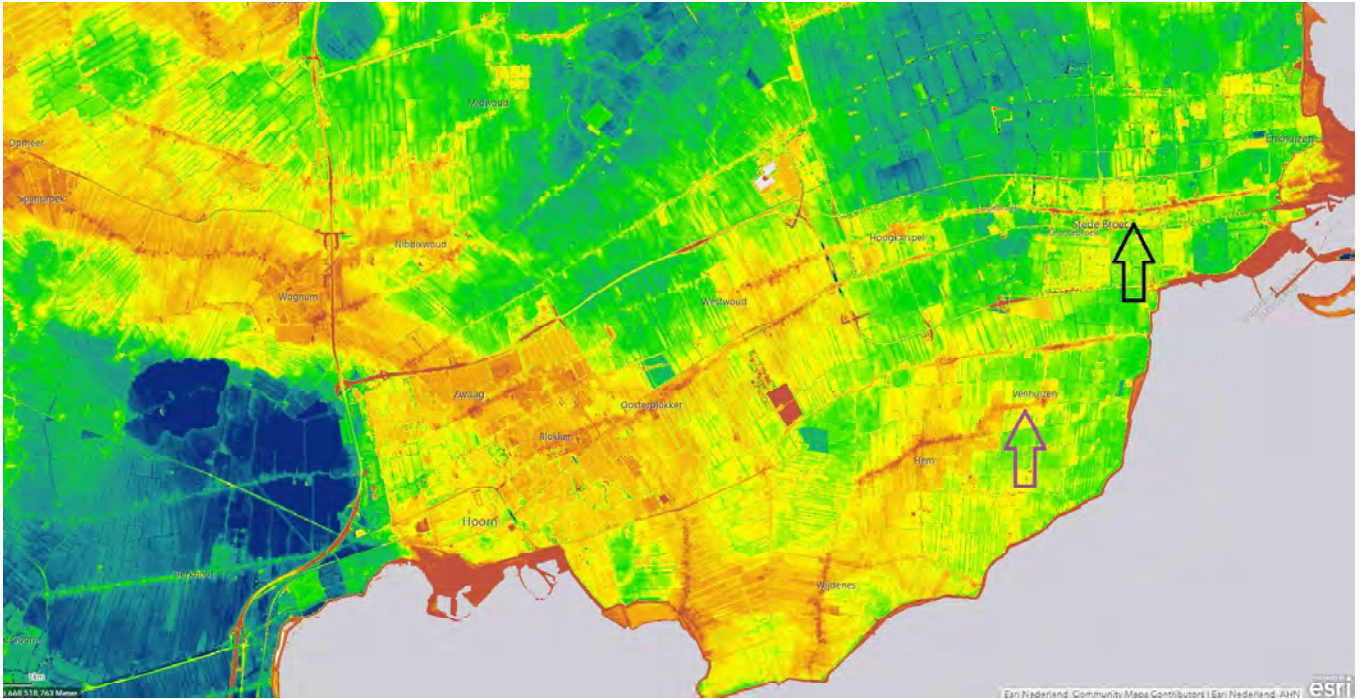
Van de 10de tot en met de 12de eeuw werd het overgrote deel van West-Friesland ontgonnen. Het gebied werd geschikt gemaakt voor bewoning en landbouw door op systematische wijze sloten door het veen heen te graven, waardoor het ontwaterde. Door de ontwatering oxideerde het veen en klonk het veenpakket in, met een geleidelijke daling van het maaiveld als gevolg. De bewoning concentreerde zich in eerste instantie hoofdzakelijk langs west-oost georiënteerde

linten, maar door de maaiveld daling was men genoodzaakt om zich op sommige locaties te verplaatsen richting de hoger gelegen inversierug van een grote oude kreekbedding die door het verdwijnen van het veen tevoorschijn kwam. Deze inversierug loopt vanuit het noordwesten via het huidige Schagen in vertakkingen richting Medemblik, Hoorn en Enkhuizen. De loop van deze verhoging is nog goed herkenbaar op beelden van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) (afb. 1).

Uit onderzoek is gebleken dat het overgrote deel van de stolpboerderijen en langhuizen die zichtbaar zijn op historische kaarten, werden gebouwd op laatmiddeleeuwse terpen. De ontwikkeling van deze verhoogde woongronden in dit deel van Noord-Holland is anders dan die van de terpen en wierden langs het Friese en Groningse kustgebied. Maar er zijn ook zeker overeenkomsten. Aan de hand van twee onderzochte vindplaatsen zal de ontwikkeling van de terpen kort worden geschetst.

Venhuizen, Westerkerkweg 36

De eerste vindplaats is in 2015 onderzocht. Voor aanvang

1. Bovenkarspel (zwarte pijl) en Venhuizen (paarse pijl) op een hoogtebeeld van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN). De hogere inversierug van de oude kreekbedding in West-Friesland tekent zich duidelijk af in oranje en geel (AHN-Viewer 3.0).

van het onderzoek werden binnen het plangebied resten van een stolpboerderij verwacht. Vermoed werd dat deze boerderij bovenop een middeleeuwse ophoging zou zijn gebouwd. In Venhuizen is nog maar weinig archeologisch onderzoek verricht. Het was dan ook niet duidelijk om wat voor soort ophoging het zou moeten gaan en hoe oud deze precies was. Tijdens het onderzoek werd snel duidelijk dat van de stolpboerderij bijna niets bewaard was gebleven. Aan

de zuidzijde tegen de straatzijde aan, werden twee randen van gestapelde zoden gevonden, die lagen met middeleeuws vondstmateriaal begrepsden (afb.2). Met hulp van Daniël Postma en Johan Nicolay van de

2. De randen van gestapelde zoden worden ingekrast. Rechts de afvallagen.

3. Daniël Postma en Johan Nicolay (RUG) bestuderen de flank van het podium dat is opgebouwd uit bruingrijze kleizoden. De vuilgrijze en zwarte lagen op de voorgrond is afval dat tegen het podium aan is weggegooid.

4. De trapconstructie wordt blootgelegd. In het profiel zijn de bruine bovenzijden van de zoden zichtbaar waar het gras op heeft gegroeid. Links (zwart en donkergrijs) de afvallagen, rechts (grijs) het ophogingsmateriaal.

Rijksuniversiteit van Groningen (RUG) werden de resten geïnterpreteerd (afb. 3).

Het bleek te gaan om de flank van een zogenaamd podium waarop in de Late Middeleeuwen een huis stond. Tegen de flank aan was afval geworpen bestaande uit as, houtskool, klei en kleine bot- en aardewerkfragmenten. Dit gebeurde vanaf een trapconstructie die onderdeel uitmaakte van de buitenste zodenbekleding (afb. 4). Het podium had een afmeting van circa 13,5 m x 15,5 m met een oppervlakte van bijna 210 m². Het huispodium was vermoedelijk in eerste instantie rechthoekig en heeft in de loop der tijd door uitbreidingen, reparaties en verwerking een meer ovale vorm gekregen. Deze vorm is nog zichtbaar in de perceelsgrens op de kadastrale minuut uit 1826. De achterzijde van het podium werd

begrensd door een sloot die door uitbreiding minimaal een keer naar achter is verlegd. Van de huizen zelf, die op de ophoging stonden, werd weinig teruggevonden. Een paar verstoorde vloerlagen aan de noordzijde zijn de enige directe aanwijzingen voor de aanwezigheid van huizen.

Op basis van het vondstmateriaal lijkt het erop dat de oudste ophogingen in de late 13de eeuw plaatsvonden. Het huispodium was in ieder geval in de periode 1300-1400 nog in gebruik. Het was de eerste keer dat een dergelijke constructie in West-Friesland werd herkend.

Bovenkarspel, Hoofdstraat 40

Deze vindplaats is in 2021 onderzocht. Op basis van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) en eerdere onderzoeken werd de aanwezigheid van een terpachtige verhoging verondersteld.

Vlak voor het onderzoek bedacht het team een nieuwe aangepaste strategie om dit perceel beter te kunnen onderzoeken. In plaats van de bouwcontour te volgen en daarbinnen laagsgewijs te verdiepen werd aan de straatzijde over de volledige breedte van het perceel een diepe sleuf gegraven om zo zicht te krijgen op de bodemopbouw, diepte van de archeologische resten en de mate van intactheid (afb. 5). Het leverde uiteindelijk prachtige profielen op met doorsnedes door een 14de eeuwse huisplaats.

Ergens tussen 1300 en 1400 is de sloot langs de huidige Hoofdstraat (een van oorsprong binnenwaterkerende dijk) gedempt met grote brokken veen die vermoedelijk in de directe omgeving zijn gestoken. Na de demping heeft men een huisterp of podium van 12 meter breed en 25 meter lang opgeworpen. Deze verhoging bestond

5. Droneopname tijdens de aanleg van de sleuf aan straatzijde.

6. In de dikke aslagen worden pollenbakken geslagen voor de monsternamen van zaden en dergelijke.

uit veenbrokken afgedekt met een enkele laag netjes neergelegde gestoken kleizoden. Hierop stond een woonhuis. Aan de oostelijke flank van de huisterp werd een dik pakket van as en ander verbrand materiaal teruggevonden. Deze is hier in een of twee generaties ontstaan, doordat altijd op dezelfde plek het as uit de haard werd gedumpt. Tussen dit as was aardewerk en botmateriaal aanwezig. De lagen zijn bemonsterd om later te kunnen kijken wat voor zaden en andere kleine resten aanwezig zijn die iets kunnen vertellen over de eetgewoontes van de laatmiddeleeuwse bewoners (afb. 6).

Op basis van historisch kaartmateriaal werd verondersteld dat bewoning in de Nieuwe Tijd vanaf de tweede helft van de 16de eeuw plaatsvond. Deze veronderstelling werd echter niet weerspiegeld in het bodemarchief. De oudste sporen uit de Nieuwe Tijd bestonden uit een muur, een poer en twee inpandige voorraadmolders (een aan de voorkant en een aan de achterkant van het huis). In de loop van de 17de eeuw of zelfs in de 18de eeuw werd het gebouw gesloopt en meer richting het oosten herbouwd. Hierbij werd efficiënt omgegaan met bestaande bouwresten. Zo werd de voorraadmolder aan de voorkant van het huis voor een deel dichtgezet en volgestort. De voorraadmolder aan de achterkant werd juist uitgebreid. Een munt uit de vlijlaag onder de kelder verraadde dat dit na 1702 moet hebben plaatsgevonden.

Conclusie

Beide vindplaatsen laten zien dat locaties die zichtbaar bewoond zijn op 16de en 17de -eeuws kaartmateriaal, vaak worden vooraf gegaan door laatmiddeleeuwse

7. Onder alle laatmiddeleeuwse ophogingslagen komen greppels en kuilen uit de Bronstijd tevoorschijn.

bewoning. In de kern van de ophoging ligt een huisterp of podium waarop een huis stond rond 1400. Doordat deze huizen voornamelijk van hout en ander organisch vergankelijk materiaal werden gebouwd, wordt daar weinig van teruggevonden. De kleivloeren, grote keien (stiepen) op de plek waar de palen stonden en soms de resten van een haard geven aanwijzingen voor de locatie van het huis. Vermoedelijk waren de huizen eenschepig en stonden de houten stijlen van de dakconstructie vlak langs of in de lange wand. Zodenwanden zijn hier (nog) niet gevonden.

De zijkanten van de huispodia zijn vaak in meerdere fases bekleed met kleizoden met de graskant aan de bovenzijde. Dat gras groeide met de wortels weer aan elkaar waardoor een mooie stevige schil van de huisterp ontstond zodat het opgebrachte materiaal niet wegspoelde bij neerslag. Deze methode is nog steeds zichtbaar bij de tuunwallen op Texel, maar natuurlijk ook bij de huidige dijken.

De huisterpen of podia komen voor in Friesland, Groningen en Noord-Duitsland vanaf de late 12e eeuw tot zeker in de 10de eeuw. Wat dat betreft zijn deze vindplaatsen in West-Friesland bijzonder. Ze zijn met hun datering rond 1400 niet alleen de jongste, maar

hun bestaan geeft ook aan dat tot ver buiten het huidige Friesland volgens deze traditie werd gebouwd.

In het Westfrieze zijn de huispodia niet verworden tot de karakteristieke ronde of ovale terpen en wierden van het Friese en Groningse kustgebied. Hier ontwikkelden de podia zich in de loop der tijd tot grotere afzonderlijke terpen met een oppervlakte van vijf keer die van de oorspronkelijke huispodia en een hoogte van vaak ruim een meter. Deze rijen terpen langs de hoofdstraat vormden de linten. In veel gevallen waar de bewoning dichter op elkaar clusterde zijn de afzonderlijke terpen aan elkaar gegroeid tot langgerekte terpen tegen de hoofdstraat aan.

Tenslotte

Onder de middeleeuwse resten langs het lint komen als klap op de vuurpijl op veel plaatsen nog sporen uit de Midden Bronstijd (rond 1400 voor Chr.) tevoorschijn (afb. 7). Het gaat om kuilenkransen, greppels, kringgreppels en eergetouwkraassen (ploegsporen). Het zijn aanwijzingen dat dit gebied intensief werd gebruikt in dit deel van de prehistorie.

De wierde van Rasquert; oude bronnen en nieuw onderzoek Bert Nijboer

Het afgelopen jaar, 2021, is het GIA en daarmee de Rijksuniversiteit Groningen, een nieuw, meerjarig onderzoek gestart in de Ommelanden dat goed aansluit op het project Terpen- en Wierdenland waarvan de eerste fase in 2018 is afgerond (<https://terpenenwierden.nl/het-project/>). De wierde die wordt onderzocht, is Rasquert, pal naast Baflo, in de gouw Hunsingo. De auteur van deze bijdrage is de coördinator van het onderzoek naar de 22 of 23 eeuwen geschiedenis van Rasquert. Deze inleiding is een verkorte versie van de projectbeschrijving, gecombineerd met enkele nieuwe gegevens (Nijboer 2021). Het project Rasquert wordt ondersteund door verschillende archeologen, historici en instanties terwijl het uitdrukkelijk de bedoeling is dat studenten Archeologie participeren. De eerste Master studenten zijn in september 2021 met enthousiasme begonnen aan de bestudering van de beschikbare lengteprofielen, het aardewerk en de tientallen vroegmiddeleeuwse kammen.

Het opvallende aan Rasquert is dat elke periode zijn sporen heeft nagelaten maar dat de wierde in opmaak nauwelijks is veranderd in de loop der eeuwen. Ook het inwonersaantal op de wierde lijkt nooit hoger geweest te zijn dan pakweg 200, terwijl deze wel het centrum werd van de rechtstoel Rasquert waarvan de kerspelen Tinallinge en Den Andel deel uitmaakten. Figuur 1 geeft de huidige situatie weer in lichtgrijs, gecombineerd met de kadastrale kaart van 1832. De percelen met rood gearceerde gebouwen waren er al in 1832 en worden

grotendeels nog steeds bewoond. Een derde deel van de wierde schijnt van oudsher relatief dichtbebouwd terwijl op de overige vlakken twee borgen werden gebouwd in de late Middeleeuwen, met bijbehorende terreinen. Op Figuur 1 zijn twee haakse partijen met grachten te zien. De grachten in het centrum behoren toe aan de kern van de borg Mathenesse (A op figuur 1). Deze borg ontstond uit de Aylkemaheerd. Van twee eigenaren van deze edele heerd hebben we portretten; Beetke van Rasquert en haar zoon Christoffer van Ewsum (Fig. 2). Het is waarschijnlijk de kleinzoon van Beetke, Ulrich van Ewsum, die een nieuwe borg liet bouwen rond 1595-1600. Bij uitzondering werd zijn tweede vrouw Johanna Ingen Nijlant op het koor van de kerk van Baflo begraven in 1598. Hij zelf stierf in 1601. Na zijn dood verkochten zijn erfgenamen in 1602 de nieuwe borg aan Willem van Mathenesse en zijn echtgenote Maria Manninga. Deze borg lijkt nooit een hoofdburcht van een adellijke familie te zijn geweest. Mogelijk dat Beetke er in haar jeugd woonde en dat Ulrich andere plannen had met de nieuwbouw maar zij verbleven er slechts af en toe, net als de twee daaropvolgende generaties Mathenesse. De borg Mathenesse werd eind 17de eeuw ontmanteld. De tweede borg te Rasquert, Meyma, lijkt meer bewoond te zijn geweest door opeenvolgende adellijke families na het uitsterven van het geslacht Meyma in 1467. Deze families behielden echter het predicaat Meyma, Van of Thoe Meyma tot in de 19de eeuw. De grachten naast de huidige boerderij Meyma in het zuiden

Fig. 1: Kadasterkaart van Rasquert uit 1832 met daarop geprojecteerd, in lichtgrijs, de huidige situatie. De wegen en paden zijn hetzelfde gebleven. Nieuw zijn de spoorlijn en provinciale weg aan weerszijden van de wierde. Enkele gebouwen en woningen zijn sinds 1832 toegevoegd zoals het rijtje woningen aan de NO zijde van de Meymaweg vanaf WO II. Achter een van deze woningen zijn in 1949 twee skeletten gevonden (Fig. 5).

van de wierde (B op figuur 1), behoorden vermoedelijk tot de oorspronkelijke middeleeuwse hof Meyma van ongeveer 2 hectare. De 15de -eeuwse borg Meyma werd hoogstwaarschijnlijk gebouwd net ten zuiden van deze hof, buiten de ossengang. Deze borgterreinen en het eerste steenhuis Meyma bij Baflo dat in 1415

werd verwoest door een groep stad-Groningers (Fig. 3), worden het komende jaar geofysisch onderzocht met financiële ondersteuning van de Gratama Stichting / Groninger Universiteitsfonds (Paping et al 2021; Nijboer 2021).

Fig. 2 Portret van Beetke van Raskwerd, die na de dood van haar vader in 1537, de Aylkema goederen en rechten in en om Rasquert erfde. Het portret werd rond die tijd geschilderd op het hoogtepunt van de macht van de familie Van Ewsum. Rechts een beeltenis van haar zoon Christoffer van Ewsum uit 1543 toen hij in Leuven studeerde. Hij werd in en om Rasquert de erfopvolger van Beetke in 1554 na de splitsing van het omvangrijke Van Ewsum bezit tussen haar drie zoons.

Fig. 3 Oppervlaktesporen van het eerste Meyma steenhuis (Paping et al. 2021), lokaal bekend als Hoogten en Leegten, net ten zuiden van Baflo; luchtfoto en hoogtekartaart. Duidelijk te herkennen zijn beide eilanden waarop de burcht stond, wallen en grachten.

Archeologie

Vanwege de geringe bebouwing werden de voormalige borgterreinen op de oostelijke helft van de wierde grotendeels afgegraven in een aantal etappes sinds 1907. Hierbij werden honderden voorwerpen, botten en overige sporen geborgen die nader kunnen worden onderzocht, geïnterpreteerd en gepubliceerd. Het ZO kwart van Rasquert werd tussen 1907 en 1916 afgegraven. Uit deze periode zijn weinig voorwerpen bewaard gebleven. De meeste artefacten komen uit

het NO-kwart, dat met tussenpozen, van ca. 1917 tot begin jaren '30 werd afgegraven. Vooral tijdens deze periode werden vondsten bewaard en verkocht door terpbaas Jimke Bijlstra die met zijn gezin aan de rand van de wierde woonde op de Matthenesserweg 2. De archeologische objecten kwamen grotendeels terecht in twee collecties, die van het Biologisch Archeologisch Instituut (BAI) / Groninger Museum (GM) onder leiding van Van Giffen en die van Sijbren Sjoerd Mensonides uit het naburige Warffum. Mensonides verzamelde

tientallen jaren actief te Rasquert, tot ver in de jaren '60, waarbij hij ook voorwerpen direct aankocht van de landarbeiders. Zonder archeologisch toezicht werd rond 1967 het gehele terrein geëgaliseerd toen de IJsbaan 't Olhof werd aangelegd. Uit die jaren zijn een tekening van een lengteprofiel en meerdere vondsten bewaard gebleven.

Het BAI / GM is steeds zijdelings betrokken geweest bij de afgravingen te Rasquert. Rond 1930 heeft dit

geleid tot de documentatie van enkele lengteprofielen en een zeer korte mededeling door van Giffen in de Jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek 1931 (Fig. 4). Hij stelt dat kogelpotten vanaf de 7de eeuw domineren. Daarnaast meldt hij: "een volledige pet, een houten nap en dito beker, een met rode glasmassa 'ingelegde schijffibula met dierornament in relief van geelkoper, eenige kammen, naalden en lepeltjes van been of hoorn, 2 láát-Saksische

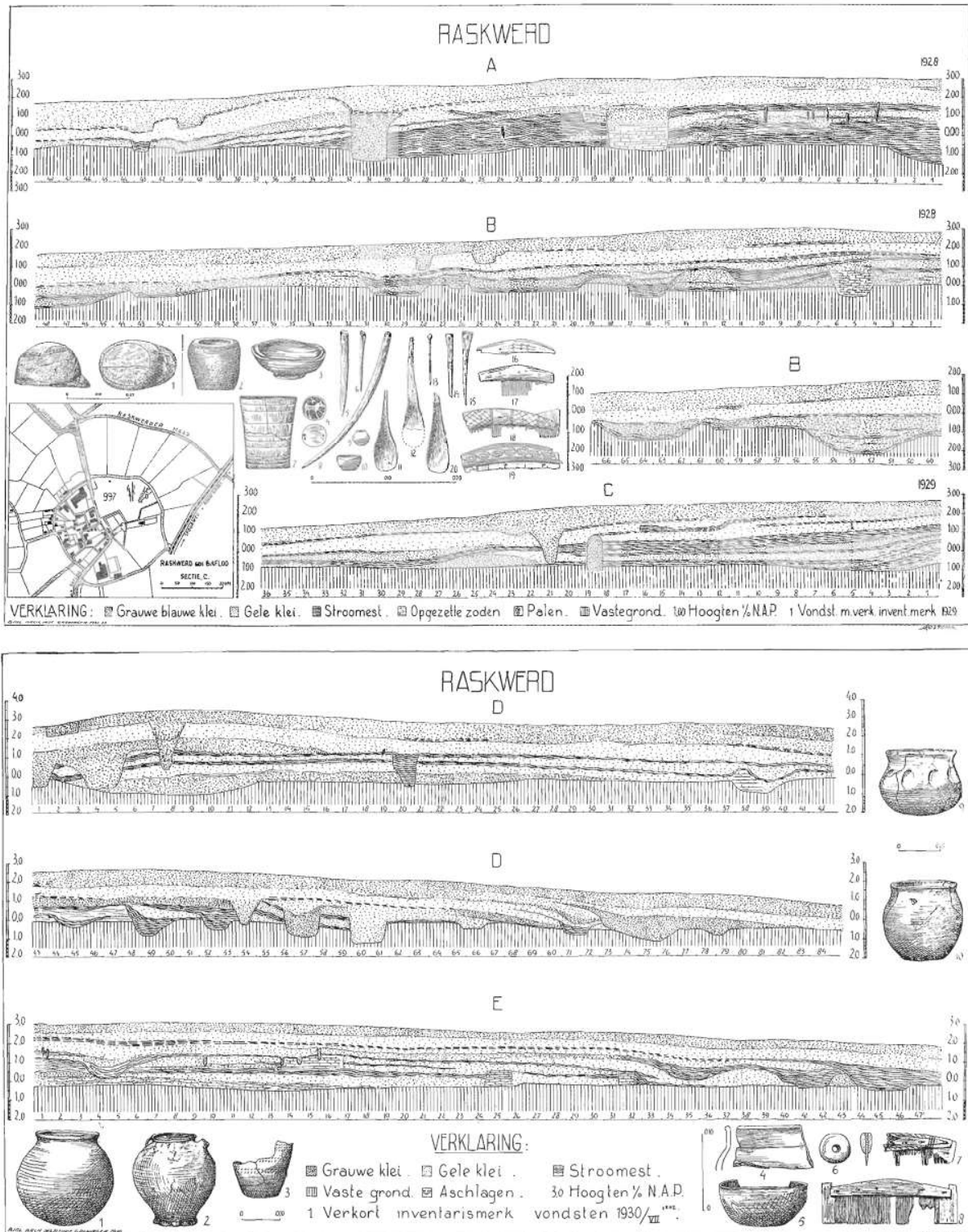
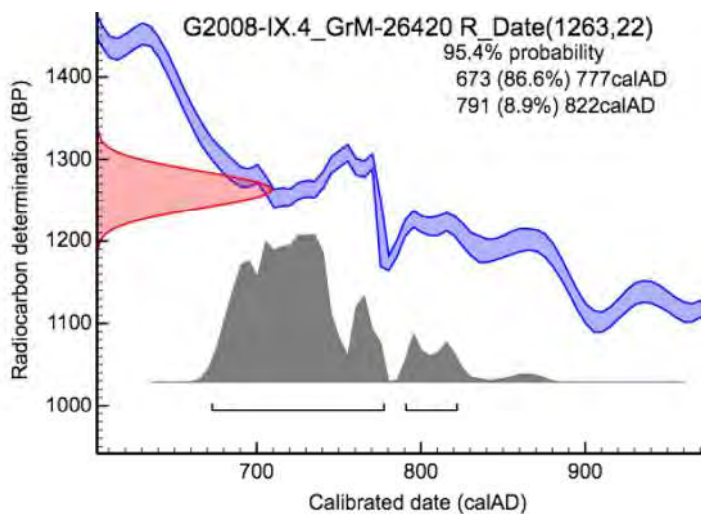

Fig. 4: Lengteprofielen en voorwerpen uit de laatste Jaren van de afgraving in het NO deel van de wierde Rasquert (Uit: Van Giffen 1931).

Fig. 5: Menselijk bot van waarschijnlijk één individu en aangetroffen in de tuin achter de woningen Meymaweg 16-18 met gekalibreerde Koolstof-14 datering (met dank aan het NAD, CIO en de Historische Kring Bafllo).

potten, een kogelpot, een kastrol en een Pingsdorfer tuitkan, bijna alles afkomstig uit de Merovingische en Karolingische mestlagen" (Van Giffen 1931, 23). Echter een eerste inventarisatie van het aardewerk geeft aan dat elke eeuw is vertegenwoordigd met zowel lokaal geproduceerde voorwerpen als importen, beginnend in de tweede eeuw v.Chr. De vondsten uit de Romeinse periode zijn divers en omvatten inheems aardewerk, munten, scherven Terra Sigillata waaronder een groot fragment, kammen, een flink deel van een basalt handmolen, een meloenkraal, fragmenten van twee fibulae en onder andere botten van hoornloze runderen. Het lijkt erop dat de eerste eeuwen van onze jaartelling een bloeiperiode zijn geweest voor het hele Terpen- en Wierdengebied maar ook voor Rasquert. Tijdens de

daaropvolgende volksverhuizingstijd ontstond er een bewoningshiaat. Van de meer dan 500 archeologische sites geïnventariseerd door Knol voor de periode van 300 tot 900 n.Chr., zijn er slechts 16 die continu lijken te zijn bewoond. Rasquert is een van die 16 sites (Knol 1993, 94-103). Dit wordt ook onderstreept door Ernst Taayke die na een eerste inventarisatie van het aardewerk meldt dat Rasquert de enige wierde is waar enkele 4de / 5de -eeuwse geïmporteerde Terra Nigra bекers zijn aangetroffen (e-mail, najaar 2021). Ook de tientallen vroegmiddeleeuwse kammen lijken te duiden op continuïteit in deze periode.

Naast bewoningssporen zijn er meerdere vroegmiddeleeuwse graven aangetroffen te Rasquert, op verschillende plaatsen, maar vooral langs de Oostflank van de wierde. Dit blijkt verder uit de honderden artefacten waarvan vele vergelijkbaar zijn met gepubliceerde voorwerpen uit grafvelden elders in het Waddengebied. Enkele menselijke botten uit Rasquert zijn bewaard gebleven waarvan vier individuen vorig jaar zijn gedateerd met de Koolstof-14 methode. Het blijkt dat deze vier skeletten dateren in de 7de en 8ste eeuw. Vooral beide skeletten die in 1949 werden gemeld, vallen op (Fig. 5).

De landarbeiders die toen de steilkant egaliseerden achter de nieuwe woningen aan de Meymaweg, gaven aan dat op deze plek van de wierde nog nooit skeletten werden gevonden. De jonge archeoloog Herre Halbertsma werd op inspectie gestuurd en suggereerde in een interne BAI-notitie dat dit christelijke graven zijn vanwege de ligging op de wierde, oriëntatie van beide doden met het hoofd naar de westzijde en het

ontbreken van grafgraven. De Koolstof-14 datering maakt dit onwaarschijnlijk maar niet onmogelijk; ca. 9% kans op een datering tussen 790 en 820. Ze zouden dan tijdgenoten zijn geweest van Karel de Grote en een van zijn missionarissen, de Heilige Liudger die in dit gebied actief was. Helaas is deze kans op dit moment nauwelijks verder te onderbouwen. De graven hadden geen grafgraven om een datering rond 800 aannemelijk te maken. Ook sommige 'heidense' graven elders hebben geen grafgraven en een West-Oost oriëntatie van de dode. Resteert als argument de ligging van beide skeletten op de wierde. Het lijkt inderdaad een gegeven dat met kerstening de doden niet langer worden bijgezet langs de flanken van een wierde maar meestal is er dan ook sprake van een kapel of middeleeuwse kerk in het centrum. In ieder geval maken de Koolstof-14 dateringen duidelijk dat in de vroege middeleeuwen op meerdere plaatsen op de Oostelijke helft doden werden bijgezet, ook meer richting het hoogste punt van de wierde Rasquert.

Tot nog toe is op de wierde Rasquert geen enkel archeologisch spoor van een oude kapel of kerk aangetroffen. Dit is ongebruikelijk voor een wierde met de functies en omvang als die van Rasquert. Het leidt tot speculaties in het dorp maar ook in schrift (<https://corpusroemeling.nl/data.html> zie Rasquert bij benadering). Dit corpus meldt verder dat *de parochie Den Andel zal zijn afgesplitst van Rasquert* waarmee het – met Tinallinge destijds één rechtstoel vormde*. De Middeleeuwse kerken van Tinallinge en Den Andel zouden vanuit Rasquert zijn gesticht. De ontginningen van het omringende, lager liggende land vanuit Rasquert, ondersteunt dit argument maar is geen bewijs voor deze stelling. Zover wij kunnen nagaan begunstigde de familie Meyma van oudsher de kerk te Baflo. Volgens Noomen had de abdij van Werden aan de Ruhr wel bezittingen in Rasquert. Deze abdij, die door de Heilige Liudger zelf werd gesticht aan het eind van de 8ste-eeuw, en in eerste instantie werd beheerd door de Liudgeriden, verpachte aan elf boeren uit Rasquert grond (inclusief Baflo, aan 25 boeren; Noomen 2007, 73, 78; 2021, 23; Kuiken 2005). Tezamen met de ideeën van Noomen over bezittingen van het klooster Pöhlde dat op voorspraak van koningin Mathilde, die Heilige, werd gesticht in 952, over een koningsgoed te Baflo, alsmede de enige hof van de bisschop van Munster in het Noorden, vormt dit alles tezamen een mooie opmaat voor de bestudering van de Karolingische en Ottoonse periode in de destijds belangrijkste nederzetting van het Halfambt, Baflo met de dubbelwierde Rasquert. Met deze hint over de kerstening van de bewoners te Rasquert en Baflo, sluit ik dit eerste voortgangsverslag over project Rasquert af. Meerdere eeuwen zijn kort aan bod gekomen. De verwachting is dat de komende jaren bronpublicaties per periode worden afgerond en zo meer inzicht geven in de ontwikkelingen te Rasquert en haar verhouding tot gebeurtenissen in de bredere wereld.

Met dank aan Ernst Taayke, Johan Nicolay, Annet Nieuwhof en Paul Noomen voor de gesprekken en informatie. Verder bedank ik de medewerkers van het NAD voor de goede ondersteuning. Tevens bedank ik leden van de Historische Kring Baflo. Tenslotte wil ik de vier MA-studenten archeologie bedanken die met enthousiasme de beschikbare lengteprofielen interpreteren en het aardewerk en de tientallen vroegmiddeleeuwse kammen bestuderen, te weten Sanne Folgerts, Willem de Jong, Ilse Nauta en Mart Scholman. Zij ronden hun werkzaamheden hopelijk af in Januari 2022 met een goed werkstuk.

Literatuur

- Van Giffen, A.E., 1931. Mededeeling omtrent het systematisch onderzoek, verricht in de jaren 1928, 1929 en 1930. Jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek 13-15, 16-46.
- Knol, E., 1993. De Noordnederlandse kustlanden in de vroege middeleeuwen. Proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam. Groningen: Knol.
- Kuiken, K. 2005. Kuiken, K. (2005). De Liudgeriden (ca. 711-877). De oudste bekende adellijke familie van Nederland. *Virtus | Journal of Nobility Studies*, 12, 7-34.
- Noomen, P.N., 2007. Winsum in de vroege Middeleeuwen. In: Alma, R. & J. Tersteeg (eds.), *Winsum 1057-2007*. Winsum: Stichting Historische Uitgaven Winsum-Obergum, 65-87.
- Noomen, P. (2021). 'Rinsumageest en de Brunonen'. In: H. van Engen, H. Nijdam & K. van Vliet (red.). *Macht, bezit en ruimte*. Uitgeverij Verloren, Hilversum, pp. 21-33.
- Nijboer, A.J., 2021: Twenty-three centuries of history on an artificial dwelling mound in Groningen (The Netherlands). Project Rasquert. Source publications for the archaeology and history of Rasquert from the 3rd century BC to roughly 2000 AD. Op de website van de Historische Kring Baflo kunt u een uitgebreidere beschrijving van dit project in het Nederlands vinden <https://bavvelt.nl/> of op <https://rug.academia.edu/AlbertNijboer>, een Engelstalige versie.
- Paping, R., Alma, R., Nijboer, A., & Schansker, G. (2021). Een verwoest steenhuis: Hoogten en Leegten bij Dingen onder Baflo. *Stad & Lande*, 30(1), 10-15.

Opening Kennis en Ynformaasje Sintrum Terp Hegebeintum Jelle Arjaans en Johan van Gent

Na jarenlange voorbereiding opende het nieuwe Kennis en Ynformaasje Sintrum te Hegebeintum op 16 september 2021 officieel haar deuren. De opening werd verricht door de commissaris van de Koning in Fryslân, dhr. drs. A.A.M. Brok en de burgemeester van Noardeast-Fryslân, dhr. mr. J.G. Kramer. Het centrum staat op dezelfde plek als het oude bezoekerscentrum: aan de voet van de terp van Hegebeintum, met zicht op de fraaie romaanse kerk uit de 11e eeuw bovenop de terp.

Het nieuwe gebouw omvat een restaurant, een Toeristisch Informatie Punt (TIP) met informatie over de regio, een shop met souvenirs en archeologische publicaties en een expositie van de Stichting Alde Fryske Tsjerken (SAFT), de eigenaar van de al genoemde romaanse kerk.

Het hart van het nieuwe centrum is het Archeologisch Steunpunt. Toeristen maar ook schoolklassen en mensen uit de omgeving vinden in het Archeologisch Steunpunt een antwoord op alle logische vragen die ze zouden kunnen hebben na het beklimmen van de hoogste terp van Nederland. Want wat is eigenlijk een terp? Waarom is juist de terp van Hegebeintum zo hoog? Wat zit er allemaal in de terp? En wat vertellen al die voorwerpen die zijn gevonden?

De nieuwe expositie van het Steunpunt geeft stap voor stap antwoord. Aan de hand van een twaalf meter lange boorkern, die de gehele achterwand van het centrum bestrijkt, wordt de opbouw van de terp besproken. De boorkern is in 2015 gestoken boven op de terp, in het kader van funderingswerkzaamheden om verdere

verzakking van de kerktoren te voorkomen. In de expositie zet de bezoeker een stap in de tijd met elke stap die langs de boorkern wordt gezet, omlijst met foto's, verhalen, echte vondsten uit de boorkern en voorwerpen die aangeraakt mogen worden. In samenhang met de tijdlijn van de boorkern worden er in het midden van de expositie drie hoofdpersonen gepresenteerd, op meer dan levensgrote panelen. Deze drie personen hebben allen op een verschillend moment in de tijd een rol gespeeld in het verhaal van Hegebeintum, maar hun verhalen zijn onlosmakelijk met elkaar verweven. Een vrouw uit de vroege middeleeuwen, wiens graf is gevonden in de terp. Een terparbeider, die voor een hongerloon de vruchtbare terpground af moest graven rond 1900. En een archeoloog (hier in de persoon van de bij u welbekende Egge Knol) die door grondig onderzoek het geheim van de terp, en haar vroegmiddeleeuwse grafveld in het bijzonder, weet te ontrafelen.

Met de verhalen van de drie hoofdpersonen als rode draad wordt er toegewerkt naar het hoofdonderwerp van de expositie: de grafcultuur. Aan de hand van thematisch ingerichte vitrines wordt het onderwerp doorgelicht: crematies versus skeletgraven, diergraven, de rijkdom van de bijgaven. Er is gebruik gemaakt van de originele vondsten van de grafvelden van Hegebeintum en 'zusterterp' Easterbeintum, maar er zijn speciaal voor deze expositie ook meerdere reconstructies van voorwerpen gemaakt. Hierdoor is onder andere een skeletgraf uit Easterbeintum te zien met voor het eerst alle bijgaven: een deel is origineel, een deel is

gereconstrueerd. De reconstructies zijn gemaakt door Sebastiaan Pelsmaeker (ARRE Remaining History) en konden worden gerealiseerd mede dankzij een geldelijke bijdrage van de Vereniging voor Terpenonderzoek. Over het proces van het reconstrueren van drie bijzondere grafgraven van Hegebeintum kunt u op een later moment meer lezen.

Er is hier te weinig ruimte om iedereen te noemen, maar de expositie was in deze vorm niet mogelijk geweest zonder de hulp van een grote verscheidenheid aan mensen en partijen. Door het delen van kennis, het maken van materialen, het beschikbaar stellen van beeldmateriaal of het opzoeken van vondsten is er uiteindelijk een prijswinnende (zie hiernaast!) expositie ontstaan. We hopen u snel te mogen ontvangen. Alle foto's in dit artikel zijn gemaakt door Erikjan Koopmans. In een artikel van Wietske Prummel op de website van onze vereniging wordt een uitgebreide

beschrijving van de expositie gegeven: <https://www.terpenonderzoek.nl/NIEUWS/00053>.

Terp Hegebeintum, Pypkedyk 4, Hegebeintum
 November t/m maart: dinsdag t/m zondag geopend van 13.00 tot 17.00 uur
 April t/m oktober: dinsdag t/m zaterdag geopend van 10.00 tot 17.00 uur en op zon- en feestdagen van 13.00 tot 17.00 uur.

Nieuwe expositie Hegebeintum valt in de prijzen Jelle Arjaans en Johan van Gent

Hiernaast heeft u kunnen lezen over het nieuwe Kennis en Ynformaasje Sintrum te Hegebeintum. Het realiseren van een totaal nieuwe inrichting voor het gebouw was met recht een uitdagende klus. Het bestuur van Stichting Terp Hegebeintum heeft hiervoor een inrichtingscommissie samengesteld met bestuursleden en vrijwilligers, met binnen deze commissie een belangrijke rol voor Babke Dekker (Hofmeijer Dekker Ontwerpers), Johan van Gent (Stichting Erfgoed en Publiek) en Jos Blomsma (Vormburo/Terwisscha en Wagenaar) als externe partijen.

Dit team heeft in betrekkelijk korte tijd en zoals te doen gebruikelijk met een beperkt budget een prachtige prestatie geleverd die naar het oordeel van het bestuur staat als een "terp". Overtuigt van dit oordeel is het ontwerp van het Archeologisch Steunpunt van het centrum daarom ingediend voor de Vredeman de Vriesprijs voor vormgeving. De Vredeman de Vriesprijs is een tweejaarlijkse provinciale prijs, mede mogelijk gemaakt door de provincie Fryslân. Om en om gaat de prijs naar architectuur en vormgeving. Met deze prijs wil de provincie de aandacht richten op vormgeving in Fryslân en de kracht die daar van uitgaat. Dit biedt perspectief voor diverse opgaven waar Fryslân mee te maken heeft. De organisatie is in handen van Keunstwurk.

In totaal ontving de organisatie 24 aanmeldingen. Het was al een mooie erkenning en bevestiging van de kwaliteit van het ontwerp toen de expositie door de vakjury werd geselecteerd voor de shortlist, met daarop nog slechts zes genomineerden. Naast het ontwerp zelf keek de jury ook naar de mate van samenwerking tussen opdrachtgever en opdrachtnemer. Ook moesten de ontwerpen op de shortlist van maatschappelijk belang zijn.

Op vrijdag 10 december werd bekend gemaakt wie de uiteindelijke winnaar was van de Vredeman de Vriesprijs voor vormgeving 2021. Na het vergeven van de aanmoedigingsprijs en de LC Publieksprijs steeg de spanning tot een hoogtepunt. En toen bleek het waar: de vakjuryprijs is gewonnen door het team achter de nieuwe archeologische expositie van Hegebeintum! "De expositie vormt een geheel waardoor het publiek de ruimte krijgt zich te verdiepen en op een goede wijze kennis kan maken met het archeologische verhaal. De inrichting sluit naadloos aan op de architectuur van het nieuw gebouwde centrum", aldus het juryrapport. De prijs, een bedrag van 5000 euro en een oorkonde, werd uitgereikt door dedeputeerde Sietske Poepjes.

Prijsuitreiking Vredeman de Vriesprijs 2021, met vnl Sietske Poepjes, Jos Blomsma, Johan van Gent, Babke Dekker en Jelle Arjaans. @Foto Douwe Bijlsma

Kiek! Opgraving in beeld (foto expo in Museum Wierdenland, persbericht)

Van 20 november 2021 t/m 19 juni 2022 toont Museum Wierdenland in samenwerking met het Groninger Instituut voor Archeologie (GIA) van de Rijksuniversiteit Groningen een selectie van de meer dan 500 foto's die zijn gemaakt van de opgraving in de wierde van Ezinge (1923-1934) onder leiding van archeoloog Albert van Giffen. Een eeuw geleden en toch zoveel foto's: het was toen al duidelijk dat er op archeologisch gebied iets bijzonders gebeurde in Groningen.

Het is overigens niet alleen bij foto's gebleven. Kort geleden heeft de Rijksuniversiteit Groningen namelijk een filmpje van de opgraving ontdekt. Met het tonen van dit bewegend beeld gemaakt rond 1932 heeft Museum Wierdenland de primeur. Er zijn geen andere filmopnames bekend. Het is sowieso erg bijzonder dat een opgraving uit die tijd op film staat.

Daan Raemaekers, hoogleraar archeologie van Noordwest-Europa en directeur van het GIA, over het nooit eerder vertoonde filmpje van de opgraving: "De bewegende beelden geven een uniek inblikje in de uitvoering van de opgraving. Van het tekenwerk tot de afvoer van de grond met de kipkar. Door het perspectief van de filmer lijkt het net alsof je zelf deelneemt aan de opgraving!"

Even snel een 'kiekje' schieten zoals nu was in de jaren 1930 niet mogelijk. De fotograaf moest een zware houten camera over het opgravingsterrein slepen en

legde daarmee alles nauwkeurig op glasplaten vast. De foto's zijn scherp en konden daarom behoorlijk worden uitvergroot. Zo komen de mensen en de resultaten van hun graafwerk in de wierde van Ezinge echt tot leven. Hoewel niet bij iedere foto is aangegeven wie de maker ervan is, wordt aangenomen dat dit in de meeste gevallen L. (Bertus) Postema is. Postema was in vaste dienst bij Van Giffen als fotograaf en tekenaar.

Ezinge is een begrip in de internationale archeologie, omdat Van Giffen hier voor het eerst een gedeelte van een wierde structureel en met nieuwe opgraaftechnieken grootschalig heeft onderzocht. Hij kwam erachter dat men in Noord-Europa 2500 jaar geleden niet in primitieve hutten woonde, zoals altijd werd gedacht, maar in behoorlijk grote boerderijen, die ook nog eens goed bewaard waren gebleven.

In deze tentoonstelling gaat ook aandacht uit naar archeoloog Piet Kooi (1943-2020). Met Kirsten van der Ploeg schreef hij het boek 'Ezinge, ijkpunt in de archeologie', waarin de foto's van de opgraving van Ezinge centraal staan. Kooi maakte de foto's toegankelijk voor een breder publiek. Niet alleen door de publicatie van het boek, maar ook door de tekeningen die hij maakte bij de foto's waarop hij de verschillende restanten van gebouwen in kaart bracht.

Deze tentoonstelling is tot stand gekomen dankzij een financiële bijdrage van het J.B. Scholtenfonds.

Opgraving in Ezinge, 1932, foto: Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie

Terp fan de Takomst Jelle Arjaans

De hoogste terp van Nederland, Hegebeintum in Friesland, primus inter pares in het terpengebied, heeft na duizenden jaren gezelschap gekregen van een nieuwe terp, de Terp fan de Takomst in Blije.

In de periode voor de bedijking werd Hegebeintum net als de andere terpen door de mens aangelegd om te kunnen leven in een dynamisch getijdenlandschap. Door de aanleg van (hoge) dijken is de natuurlijke dynamiek uit het kuststelsel gehaald, de natuurlijke sedimentatie geblokkeerd en zijn de verbindingen tussen mens en zee verbroken. Met andere woorden er is een harde kunstmatige scheiding aangebracht.

Door zeespiegelstijging en bodemdaling worden we nu gedwongen na te denken over hoe we onze kustlandschappen plannen en vormgeven. Dit komt o.a. ook naar voren in het dijkverzwarringsproject “Yn Dyk” van Wetterskip Fryslân, waarbij van Koehool tot Lauwersoog over een lengte van 47 km de Waddenzeedijk verzaamd en verhoogd wordt naar Delta hoogte. Hierbij heeft men nadrukkelijk aandacht voor verzachting van die harde scheiding door bijvoorbeeld de aanleg van voorland.

De Terp fan de Takomst is een gezamenlijk project van de inwoners van Blije, Sense of Place en It Fryske Gea (eigenaar van het natuurgebied Noarderleech), het Terpenentrum (RUG) en Observatorium Rotterdam, verantwoordelijk voor het ontwerp van het kunstwerk. Het project behelst de realisatie van een terp anderhalve kilometer buiten de Waddenzeedijk met uitzicht op de kwelders in Noard-Fryslân Bûtendyks ter hoogte van het dorp Blije. Met de bouw van de terp

wordt de oorspronkelijke verbinding van het dorp met de zee op een duurzame manier hersteld en worden de cultuurhistorische en landschappelijke waarden van het buitendijks gebied bij Blije versterkt. Hiermee gaat een lang gekoesterde wens van het dorp in vervulling, zoals verwoord in haar dorpsvisie van 2011: “we willen weer met het gezicht naar de Waddenzee wonen, leven en werken”.

De hierboven gemaakte vergelijking met Hegebeintum gaat natuurlijk mank, het is immers niet de bedoeling dat hier mensen gaan wonen en de overeenkomst zit met name in de naam terp en de locatie in onbedijkt gebied, zoals dat oorspronkelijk ook met Hegebeintum het geval was.

Doel is wel dat er mensen komen naar deze belevingsplek in het unieke Unesco Waddenzee werelderfgoed, om oude verhalen te vertellen en ook om nieuwe verhalen te doen ontstaan. Gelukkig worden er beperkingen gesteld aan het aantal evenementen en bezoekers. Zo kan er ongeveer vier keer per jaar een kleinschalig evenement/excursie worden georganiseerd voor maximaal 40 personen. Dit gebeurt in samenwerking met belanghebbenden als It Fryske Gea. De excursies worden begeleid door een ter zake kundig ecooloog. Voor het dorp zal één keer in het jaar een evenement worden georganiseerd voor maximaal 100 personen. Dit evenement vindt plaats buiten het broedseizoen en is kleinschalig van opzet met een minimale invloed op de omgeving.

Het eigendom en beheer van de gronden is in handen van It Fryske Gea. De terp met het toegangspad zal dan

ook worden beheerd door It Fryske Gea. De bestaande regels ten aanzien van de toegang van de kwelder blijven ongewijzigd waardoor de terp alleen buiten het broedseizoen en van zonsopgang tot zonsondergang toegankelijk is voor wandelaars. Eventuele bezoeken en kleinschalige evenementen vinden ook plaats in overleg met It Fryske Gea. Er is inmiddels al een route ontwikkeld van Terp Hegebeintum naar de Terp fan de Takomst, waarbij ook een golfkar ingezet gaat worden. Terpen groeiden gestaag – van smal en laag, een huisterp, naar breed en hoog, een dorpsterp met kerk. Dit proces van stapelen, laag op laag wordt met de circulair groeiende terp ervaarbaar gemaakt. In de loop der jaren wordt de klei aangevoerd en langzaam maar zeker groeit de terp tot zijn gedroomde eindbeeld. De terp heeft de vorm van een slakkenhuis, waarbij bezoekers via een met de terp meedraaiend wandelpad op een hoogte van vijf meter uitkomen. Langs het pad staan houten palen, die een cirkel vormen en zo telkens wisselende ‘vensters’ op het omliggende landschap bieden. En waar de meeste terpen oplopen naar het midden, is dat in deze moderne variant anders. In het laaggelegen centrum van de terp kunnen de bezoekers volgens de kunstenaar slechts naar de hemel kijken. Dit moet een plek worden om stil te staan. De bijzondere vorm van de terp is volgens de bedenker een bewuste keuze, omdat zo de ontstaansgeschiedenis

van een echte terp kan worden uitgelegd. "Oude terpen werden namelijk ook steeds hoger. Eerst bouwde men een boerderij op een hoger gelegen stukje land, later werd dat gebouw gesloopt en bovenop het puin bouwde men weer een nieuwe boerderij. Daardoor kwamen terpen steeds hoger te liggen."

De terp en de wandelgang zijn volledig circulair gebouwd. De wandelgang en wand bestaat uit hergebruikte meerpalen. Door het afgraven van kweldervakken nabij de terp is gerijpte klei gewonnen. Daardoor ontstaat een verjongd stuk kwelder, dat door specialisten op vegetatieontwikkeling en de effecten op vissen, vogels, insecten en het klimaat wordt onderzocht. De combinatie van zeer nauwkeurige digitale hoogtemodellen en gedetailleerde vegetatiekaarten maakt een analyse mogelijk van de interacties tussen morfologie en vegetatie. Dit zal bijdragen aan de ontwikkeling van een visie en beheersplannen voor onze kustlandschappen en de voorbereiding op de komende zeespiegelstijging. De Terp fan de Takomst wil daarmee vooruitlopen op de manier van bouwen in de toekomst, zeker in een kwetsbaar gebied als UNESCO Waddenzee Werelderfgoed.

Bijzonder is dat er in de plannen al vooruit gekeken wordt naar het einde van het kunstwerk bij wat men noemt een moment van bezinning gerelateerd aan de beheer- en onderhoudskosten. De inschatting is

Terp fan de Takomst voor het eerst omringd door water

dat dit moment na circa 15 jaar gaat plaatsvinden. Dit moment kan dus ook na 12 of 18 jaar zijn, afhankelijk van het gebruik en de weersinvloeden van de seizoenen op de terp. De beheergroep komt dan bijeen met de vraag: gaan we door en hoe dan? Of gaan we stoppen en opruimen? Met de resterende €15.000 is er dus of nog een 'doorstart'-budget of genoeg geld om de terp op te ruimen. Dit opruimen kan ook een natuurlijke weg naar het einde zijn. De houten ring verdwijnt uit het landschapsbeeld zodra dit gevaar oplevert voor de bezoekers of het vee. Het grondlichaam van de terp wordt door de natuurlijke processen overgenomen; er komt slib bij, er slaat een deel af bij storm. De vergankelijkheid van de terp en de weerbarstigheid van de omgeving is dan voor de bezoeker nog steeds beleefbaar.

Ook hier is met enige goede wil een overeenkomst met

Hegebeintum te zien waarbij Hegebeintum door mensen handen is 'gesloopt' en de Terp fan de Takomst door de natuur.

Tussen oktober 2021 en maart 2022 zijn het wandelpad van 1,5 kilometer en de terp al toegankelijk voor het publiek. Van 15 maart tot 15 juli is het gebied gesloten in verband met het broedseizoen. De officiële opening van de terp vindt plaats tijdens de Friese Triënnale in 2022: Arcadia.

Bronnen:

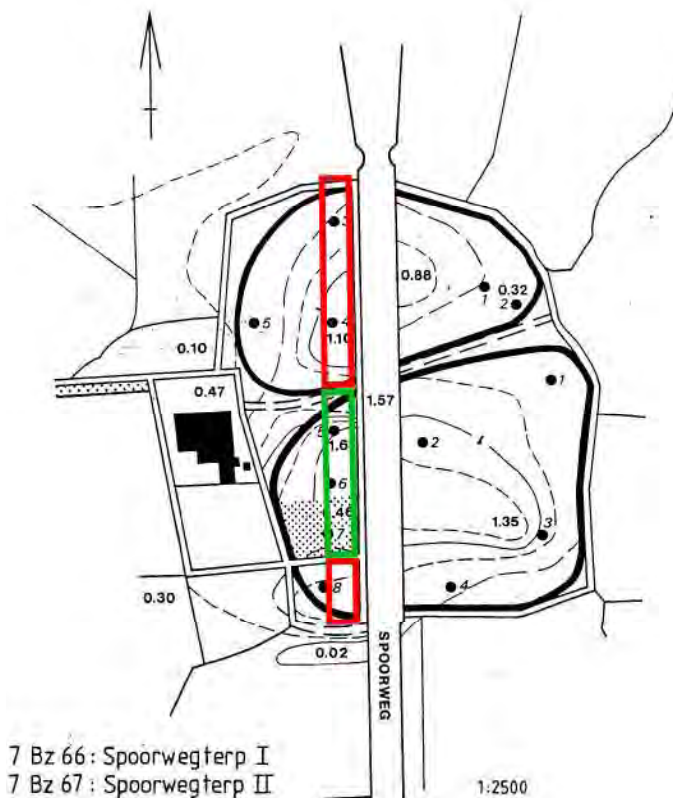
1. Businesscase Terp fan de Takomst
2. Besluit Wet natuurbescherming Terp fan de Takomst te Blije
3. G.A. Bakker voor het beschikbaar stellen van de foto's Foto's Gerhard Bakker oktober 2021

De opgraving bij Adorp Michiel Rooke en Annet Nieuwhof

In de zomer van 2021 vond een opgraving plaats op een wierde aan de Munnikeweg tussen Adorp en Sauwerd. De aanleiding voor deze opgraving is de aanleg van het doorfietspad van Groningen naar Winsum met daarnaast een nieuwe sloot. Ter hoogte van de Munnikeweg loopt de route door een wierde. Op de plek van het fietspad en de nieuwe bermsloot is daarom een opgraving gedaan door de archeologen van MUG ingenieursbureau.

Bij de aanleg van het cunet voor het fietspad bleek al dat hier direct onder het maaiveld intacte archeologische resten aanwezig zijn. In de daarop volgende weken bleek de vindplaats zeer rijk aan sporen en vondsten. Naast zeer veel aardewerk is ook de grote hoeveelheid metaalvondsten opvallend, waaronder een groot aantal fibula's. Een deel van de vondsten wijst op nauwe contacten met het Romeinse Rijk, zoals een ijzeren hoefslaf die onderdeel was van Romeins paardentuig en een Alesia Fibula die vooral gedragen werd door soldaten in het Romeinse leger ten tijde van de keizer Augustus. Op de website van MUG kan je een deel van de vondsten bekijken (<https://www.mug.nl/archeologie/archeologische-opgravingen/vondsten-adorp>), en in museum Wierdenland in Ezinge is een kleine tentoonstelling ingericht met vondsten uit de opgraving.

De wierde(n) bij de Munnikeweg zoals die zijn gekarteerd door Miedema in haar proefschrift (1983) met daarop in groen het deel dat in 2021 is opgegraven en in rood de delen die in 2022 onderzocht worden.

De boerderij aan de Munnikeweg waarachter de wierde ligt, gezien vanaf de provinciale weg. Foto Ben Westerink.

Het net gelegde fietspad met links daarvan de opgraving op de plek van de nieuwe sloot. Foto Michiel Rooke.

daarna verlaten en nooit meer bewoond.

De periode rond het begin van de jaartelling is in de archeologie van de provincie Groningen een belangrijke en turbulente periode, waarover we vooral geïnformeerd zijn door opgravingen in het Reitdiepgebied (Ezinge, Englum, Wierum), en door losse vondsten uit veel andere wierden.

Er vond een stijlverandering plaats

Hoewel de uitwerking nog moet starten is al duidelijk dat we te maken hebben met een bijzondere vindplaats die veel kenniswinst kan opleveren. De plek is bewoond van de midden-ijzertijd tot de tweede eeuw na Christus en

in het aardewerk die waarschijnlijk wijst op intensievere contacten met het oosten, het woongebied van de bevolkingsgroep die we uit Romeinse bronnen kennen als de Chauken. Er wordt ook gedacht aan immigratie uit

Vrijwilligers troffelen het vlak minutieus, waardoor zelfs de kleinste vondsten geborgen worden. Foto Michiel Rooke.

Een deel van het profiel met aangekraste grondsporen. Foto Annet Nieuwhof

2500 jaar oude mest. De conserveringsomstandigheden zijn zoals je mag verwachten in een wierde. Foto Michiel Rooke.

dat gebied rond het begin van de jaartelling. Het is in elk geval zeker dat het aantal vindplaatsen in het Groninger wierdegebied in de eerste eeuw na Chr. veel groter is dan daarvoor, maar vrijwel geen van die vindplaatsen is ook daadwerkelijk opgegraven. In diezelfde tijd vond er nog een ingrijpende verandering plaats: de Romeinen veroverden Zuid-Nederland, en hadden ook enige tijd de macht in handen in Noord-Nederland, van 12 v.Chr. tot 47 na Chr.

Deze opgraving biedt een belangrijke kans om te onderzoeken wat er gebeurde in deze periode, in een gebied waar nog niet veel onderzoek gedaan is. Belangrijke vragen zijn bijvoorbeeld: is er inderdaad sprake van nieuwe bewoners of alleen van invloed uit het oosten rond het begin van de jaartelling? En wat zijn er voor aanwijzingen voor contacten met de Romeinen, en waaruit bestonden die contacten dan?

Wordt vervolgd!

De opgraving bij Adorp is nog niet klaar. In 2021 is ongeveer de helft van de opgraving verricht. In 2022 zal deel twee van de opgraving uitgevoerd worden. De Vereniging voor Terpenonderzoek hoopt dan een excursie te kunnen organiseren voor de leden. In de volgende nieuwsbrief volgt een uitgebreid artikel over de opgraving.

*Man wat heb jij geleefd!
Wel duizend uren in een dag...
En wat fijn dat we een stukje hiervan met jou mee mochten beleven.
Gewapend met schep en troffel ontstond een band die voor altijd zal blijven.
We leerden jou kennen als een robuuste, hard werkende man met een klein hart.
Een gedreven karakter met een stevige wil.
We zijn blij dat we deze bijzondere tijd met jou mochten delen.
Konden we maar toveren, dan draaiden we de tijd terug.*

In memoriam Reinder Visser (1946-2021)

Op 16 september 2021 moesten wij afscheid nemen van onze vriend en vaste vrijwilliger bij de terponderzoeken van het Groninger Instituut voor Archeologie van de Rijksuniversiteit Groningen. Hij was een vast gezicht tijdens velerlei onderzoek in Friesland: het opschonen van steilkanten (2009-2012), het opgraven van terpzolen (2013-2015) en het karteren van terpen in het kleigebied (2015), het opgraven van huisplaatsen in het veengebied (2012-2015), en het reconstrueren van het zodenhuis naast het Yep Hettinga Museum in Firdgum (2015). Daarnaast groef hij al mee in Midlaren-De Bloemert (Drenthe; 2003-2004).

Reinder was een vaste kracht die vrijwel elke dag aanwezig was tijdens het veldwerk. Een sterke man met een gedreven passie voor archeologie. De spil in het team van vrijwilligers, waarvan hij er vele heeft zien komen en gaan. Voor degenen die in zijn ogen niet geschikt waren, was hij niet altijd de meest beminnelijke persoon. Maar deed je het goed in zijn ogen, dan kon je niet meer stuk en was hij de beste leermeester die een vrijwilliger of eerstejaars student zich kon wensen. Het zetten van diepe en haarscherpe coupes was zijn specialiteit, een vaardigheid die hij menig vrijwilliger en student heeft meegegeven.

Vaak was hij ook heel bepalend voor de sfeer tijdens de opgraving. Getooid met een bandana van een rode zakdoek en met de schep in de hand ving hij een zeemanslied aan. Allen die het lied kenden vielen bij en dan zag je hem genieten met een brede grijns om zijn bebaarde gezicht. Zingen en hard werken, zweetparels op het gezicht en doorgaan tot het eind. Ondanks zijn leeftijd kon hij nog bergen klei verzetten en was geen klus hem te groot. Na een lange dag op de opgraving vroeg hij geregeld om met z'n allen nog even een terrasje te pakken. Vaak waren we te moe, maar de keren die we wel gingen waren onvergetelijk. Met Reinder erbij was het altijd gezellig, een grap en grol combinerend met een luisterend oor.

De open dagen voor het publiek werden stevast door hem gecoördineerd. Hij was altijd bereid een bezoeker over zijn passie te vertellen. En als je het inrichten van de vitrines en het tonen van het gevonden materiaal aan hem overliet, kwam het zeker goed.

Naast de terponderzoeken was hij ook actief voor de

natuurorganisatie Geaflecht Gorredijk. Verder was hij tijdens de wintermaanden vaak met een groep steentijdspecialisten in het Noordelijk Archeologisch Depot te Nuis te vinden om steentijdcollecties te registreren en in kaart te brengen.

Na een decennium met veel veldwerk is Reinder met zijn vriendin Annette gaan reizen. Een bucketlist met verre bestemmingen, waaronder Peru, Japan en Iran, werd afgewerkt. In deze periode zagen we hem niet zoveel, maar tijdens de weinige momenten dat we hem ontmoetten wisten we dat het goed met hem ging en dat hij van het leven genoot.

Vier jaar geleden werd Reinder ziek. Er werd darmkanker bij hem geconstateerd. Na een lange ziekenhuisopname moest hij aansterken en opnieuw vond hij de kracht om weer te gaan reizen. Genieten van het leven zolang dat nog kon, dat was Reinder. Doorgaan tot het eind. Terugkijkend naar de tijd die we samen met hem mochten delen, denken we vooral aan zijn krachtige persoonlijkheid, zijn harde werken, zijn mooie verhalen, zijn gulle lach en de vaste Kwekkeboom-kroket tijdens de lunch op woensdag.

Het afscheid van Reinder vond plaats middenin de natuur, zo passend bij zijn persoon. Er werd getoast op zijn leven en daarna reed hij weg.

We zullen deze markante man nooit vergeten. Dag speciaal mens. Oant sjen Reinder.

Akkie Visser en Johan Nicolay

Activiteitenverslag 2020

Het jaar 2020 stond bijna helemaal in het teken van de coronapandemie. Dat had ook invloed op de activiteiten van de Vereniging. Er kon daardoor dit jaar geen excursie worden georganiseerd. Bestuursvergaderingen werden online gehouden, en berichten aan leden werden voor een deel per e-mail verstuurd. Ook de Algemene Ledenvergadering moest dit jaar online worden gehouden, op 28 november. Ondanks die beperking was dat toch een goede bijeenkomst met ongeveer evenveel deelnemers als de normale ledenvergaderingen in eerdere jaren; bovendien konden er nu ook enkele in het buitenland woonachtige leden aan deelnemen. Er werden twee subsidieaanvragen gehonoreerd. Ten eerste was dat een bijdrage aan de drukkosten van een door een Engelse uitgever uitgegeven boek over de Friezen, dat in 2021 zal verschijnen. Aan dit boek (Frisians of the Early Middle Ages, onder redactie van John Hines en Nelleke IJssennagger) hebben ook verschillende Noord-Nederlandse historici en archeologen een bijdrage geleverd. Een beperkt aantal exemplaren zal na verschijning door de leden van onze vereniging met korting kunnen worden aangeschaft. De tweede subsidie was een bijdrage in de drukkosten van het proefschrift van Yftinus van Popta, *When the shore becomes the sea*, over de landschapsgeschiedenis van de noordoostelijke Zuiderzee, de huidige Noordoostpolder. Ook van dit boek konden de leden van de vereniging een exemplaar aanschaffen met korting; de exemplaren die de vereniging daarvoor had ontvangen waren binnen korte tijd uitverkocht. Er verscheen dit jaar geen Jaarverslag. In plaats daarvan ontvingen de leden een nieuwe uitgave over de beroemde opgravingen in Ezinge (*Ezinge revisited. The ancient roots of a terp settlement, Volume 1*, auteur A. Nieuwhof). De verschijning van de Nieuwsbrief Van Terpen en Wierden moest worden uitgesteld tot het begin van 2021. Via de rondzendmail, de website en de facebookpagina werden de leden op de hoogte gehouden van nieuws over terpen en wierden. In 2020 kwam de illustratie gereed van een vroegmiddeleeuws terpdorp in de vroege middeleeuwen. Hij werd gemaakt door de kunstenaar Fé Pelsmaeker en werd geplaatst op de ONDERWIJS-pagina van de website van de vereniging, en opgenomen als centerfold in de Nieuwsbrief. In 2016 ontving de vereniging ter gelegenheid van het 100-jarig jubileum een subsidie van de Suzanne Hovinga Stichting om deze illustratie te laten maken. Het ledental vertoonde dit jaar een lichte daling, van 331 per 31 december 2019 naar 328 leden per 31 december 2020. Wij moesten helaas afscheid nemen van een aantal leden die dit jaar overleden: de heer J.K. Bleeker, de heer J. Hoekstra, mevrouw T. Mensinga, professor dr. H.T. Waterbolk, en de heer J. Wijbenga. Over professor Tjalling Waterbolk verscheen een In memoriam in de begin 2021 verschenen nieuwsbrief Van Terpen en

Wierden, en dat geldt ook voor dr. Piet Kooi en de heer Arjen Draaisma, die beiden belangrijke bijdragen hebben geleverd aan het terpenonderzoek, maar de laatste jaren geen lid meer waren van onze vereniging, Het bestuur bleef ongewijzigd dit jaar: Egge Knol (voorzitter), Wietske Prummel (penningmeester), Annet Nieuwhof (secretaris en eindredacteur van de Jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek), en Jelle Arjaans, Gerhard Bakker, Johan van Gent, Michiel Rooke en Sarah Zandboer (leden). De redactie van de Nieuwsbrief werd uitgebreid en bestaat nu uit Michiel Rooke, Tineke Looijenga en Marlies van Kruining.

De secretaris
Annet Nieuwhof

VERENIGINGSWINKEL 2021

Leden van de vereniging kunnen onderstaande publicaties met korting aanschaffen. Niet-leden kunnen de publicaties ook bestellen, maar betalen iets meer.

Jaarverslagen

Jaarverslag 2, 1917-1918: met Van Giffen's verslag over de opgraving in Wierhuizen. Prijs voor leden 4 euro; voor niet leden 5 euro.

Jaarverslag 3-4, 1919-1920: Van Giffen: verslag over de opgraving van het Karolingische grafveld te Godlinze. Prijs voor leden 10 euro; voor niet leden 15 euro.

Jaarverslag 25-28, 1941-1944: 3 delen (met platen), o.a. Valkenburg (Zuid-Holland) en een artikel van Glasbergen over terra sigillata in Groningen. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 15 euro.

Jaarverslag 29-32, 1945-1948: 2 delen (met platen), over 'inheemse en Romeinse terpen': Ezinge, Utrecht, Valkenburg (Zuid-Holland) en Vechten. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 14 euro.

Jaarverslag 33-37, 1949-1953: 3 delen (met platen), o.a. over Valkenburg (Zuid-Holland) en Deinum. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 15 euro.

Jaarverslag 51, 1969: 50 jaar terpenonderzoek. Prijs voor leden 4 euro; voor niet leden 5 euro.

Jaarverslag 66-72, 1982-1988: o.a. een artikel van De Langen en Waterbolk over Ezinge, verder Leeuwarden en Kimsward. Prijs voor leden 10 euro, voor niet-leden 14 euro.

Jaarverslag 73-74, 1989-1990: themanummer over het grafveld Oosterbeintum. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 14 euro.

Jaarverslag 75, 1991: 75 jaar terpenonderzoek; diverse artikelen. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 14 euro.

Jaarverslag 76-82, 1992-1998: o.a. artikel van Bazelmans over het laat-Romeinse bewoningshaat en van Heinze over vondsten op het Ostfriesische Watt. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 14 euro.

Jaarverslag 83-90, 1999-2006: o.a. artikelen over Hoxwier bij Mantgum, kokkels en vroeg-middeleeuwse grafvelden. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 14 euro.

Jaarverslag 91, 2007: themanummer over de opgraving in wierde Englum. Prijs voor leden 13,50 euro; voor niet-leden 17 euro.

Jaarverslag 92, 2008: themanummer over de wierde Dorkwerd. Prijs voor leden 13 euro; voor niet leden 19,50 euro.

Jaarverslag 93, 2010: o.a. artikelen over het gebruik van zoden en over het begin van het wierdenonderzoek. Prijs voor leden 11 euro; voor niet-leden 15 euro.

Jaarverslag 94, 2011: over ijzertijdkrallen. Prijs voor leden 6,50 euro; voor niet-leden 9,50 euro.

Jaarverslag 96, 2014: themanummer: En dan in hun geheel. De vondsten uit de opgravingen in de wierde Ezinge. Prijs voor leden 16 euro; voor niet-leden 25 euro.

Jaarverslag 97, 2015: themanummer: Graven aan de voet van de Achlumer dorpsterp. Archeologische sporen rondom een terpnederzetting. Prijs voor leden 16 euro; voor niet-leden 25 euro.

Jaarverslag 99, 2018: Fragmenten uit de rijke wereld van de archeologie, 25 artikelen aangeboden aan Ernst Taayke. Prijs voor leden: 16 euro; voor niet-leden: 25 euro.

Jaarverslag 100, 2018: De geschiedenis van terpen- en wierdenland. Een verhaal in ontwikkeling. Prijs voor leden: 16 euro; voor niet-leden: 25 euro.

Jaarverslag 101, 2019: De hoogste terp van Friesland. Nieuw en oud onderzoek in Hogebeintum. Prijs voor leden: 13,50; voor niet-leden: 20 euro.

Andere publicaties

M. Miedema, 2000. West-Fivelingo 600 v.Chr.-1900 n.Chr. Archeologische kartering en beschrijving van 2500 jaar bewoning in Midden-Groningen. Overdruk van een artikel uit *Palaeohistoria* 41/42: 237-443. Losbladig. Prijs voor leden 5 euro; voor niet-leden 7 euro.

A. Nieuwhof (red.), 2006. De Wierde Wierum (Provincie Groningen), een archeologisch steilkantonderzoek. Prijs €10 voor leden, €15 voor niet-leden.

D.A. Gerrets, 2010: Op de grens van land en water. Dynamiek van landschap en samenleving in Frisia gedurende de Romeinse tijd en de Volksverhuizingstijd. Groningen Archaeological Studies 13. 249 pagina's, zwart-wit met enkele kleurenpagina's; met CD-Rom. Prijs voor leden: 16 euro; winkelprijs €29,95 (www.barkhuis.nl).

A. Nieuwhof, 2015: Eight human skulls in a dung heap and more. Ritual practice in the terp region of the northern Netherlands, 600 BC – AD 300. Groningen Archaeological Studies 29. 448 pagina's, zwartwit geïllustreerd, hardcover. Prijs voor leden 20 euro; winkelprijs € 29,95 (www.barkhuis.nl).

Zolang de voorraad strekt.

Verzendkosten zijn voor rekening van de koper.

Te bestellen bij de secretaris: terpenvereniging@gmail.com.

Of per post: p/a GIA, Poststraat 6, 9712 ER Groningen.

Redactie Nieuwsbrief : Marlies van Kruijning, Tineke Looijenga en Michiel Rooke
Opmaak: Rutger Immink

Postadres

Vereniging voor Terpenonderzoek
Poststraat 6
9712 ER Groningen

Website

www.terpenonderzoek.nl

Port Betaald
Port Payé
Pays-Bas

Indien onbestelbaar retour: Poststraat 6, 9712 ER Groningen